

нічым не абгрунтаваных выбухаў негатыўных эмоцый, таму ён вырашыў выключыць эпізод з асноўнай версіі твора.

Разгледжаныя ўрыўкі не патрапілі ў 1926 г. на старонкі кнігі «На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы)», але гіпатэтычна яны маглі развіцца ў самастойныя творы, заняць месца ў апавядальнай канве, напрыклад, «Камароўскай хронікі». М. Гарэцкі ашчадна ставіўся да кожнай сюжэтнай лініі, якая патэнцыяльна магла дапамагчы яму ў стварэнні вялікага эпічнага палатна, прысвечанага нацыянальнай ідэнтыфікацыі беларусаў у тым ліку пад час Першай сусветнай.

ЛІТАРАТУРА:

1. Бядуля, З. Набліжэнне : Аповесць / З. Бядуля. – Менск : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, Сектар мастацкай літаратуры, 1936. – 230 с.
2. Гартны, Ц. Сокі цаліны / Ц. Гартны // Збор твораў : у 4 т. – Мінск : Маст. літ., 1989. – Т. 3 : Раман. – С. 5–506.
3. Гарэцкая, Г. Наша сям'я / Г. Гарэцкая // Максім Гарэцкі. Успаміны, артыкулы, дакументы / склад. А. Ліс, І. Саламевіч. – Мінск : Маст. літ., 1984. – С. 21–58.
4. Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы) / М. Гарэцкі // Збор твораў : у 4 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 3. – С. 5–128.
5. Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне (3 запіснай кніжкі) / М. Гарэцкі // Польшчы. – 1925. – № 2. – С. 59–75.
6. Корань, Л. Максім Гарэцкі / Л. Корань // Цукровы пеўнік. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1996. – С. 22–65.
7. Мушыньскі, М. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі. Жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушыньскі. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 510 с.
8. Тычына, М. Максім Гарэцкі і праблема «другога» ў яго творах / М. Тычына // Роднае слова. – 2003. – № 2. – С. 5–9.

С.М. Тычына (Мінск)

ПРАБЛЕМА МАРАЛЬНАГА ВЫБАРУ Ў ТВОРЧАСЦІ М. ГАРЭЦКАГА І А. ЧЭХАВА

Наша жыццё ўяўляе сабой штодзённы выбар, які можа тычыцца і дробязей, і сур'ёзных рэчаў (згодна з меркаваннем Ж.-П. Сартра, нават калі чалавек нічога не хоча выбіраць, перакладвае гэтую адказнасць на некага іншага, ён такім чынам усё адно выбірае). Добра, калі гутарка ідзе пра сітуацыі, якія мала ўплываюць на далейшы лёс чалавека і блізкіх яму людзей. Праблемы ўзнікаюць тады, калі выбар становіцца лёсавызначальным і ў далейшым чалавек мусіць несці цяжар адказнасці і віны за сваё рашэнне. У сусветнай літаратуры найбольш шырока прадстаўлены сітуацыі, у якіх герой мусіць зрабіць выбар паміж грамадскім і асабістым (ці абавязкам і пачуццём). Прычым, часцей за ўсё (асабліва калі гутарка ідзе пра старажытную літаратуру) менавіта грамадскаму аддаецца прыярытэт. Напрыклад, у антычнай і сярэднявечнай літаратуры, а таксама літаратуры класіцызму, герой атрымлівае маральную перамогу толькі тады, калі выбірае “грамадскае”, забываючы пра асабістае.

Антыгона ў аднайменнай трагедыі Еўрыпіда заслужыла павагу людзей таму, што ахвяравала сваім жыццём дзеля выканання вышэйшага ці так званага боскага закона, згодна з якім цела памерлага абавязкова трэба пахаваць. Важным з'яўляецца тое, што гэта было яе асабістае рашэнне, у правільнасці якога ў гераіні не было ніякіх сумненняў. Ніхто не прымушаў яе рызыкаваць сваім жыццём, гэта быў яе маральны выбар, які дазволіў ёй памерці з чыстым сумленнем. “У Эсхіла і Сафокла герой настолькі свабодна ажыццяўляе неабходнасць і настолькі пазбаўлены ўнутраных рэфлексій (= ваганняў і роздумаў з нагоды сваіх дзеянняў), што ў творы няма псіхалагічнай характарыстыкі героя” [2, с. 388].

У сярэднявечным рамане “Трыстан і Ізольда” галоўны герой аддае сваю каханую каралю таму, што ён мусіць выканаць свой абавязак, бо доўг перад каралём ён ставіць вышэй за асабістыя патрэбы. Прычым, іншы варыянт не абмяркоўваецца і ў героя не ўзнікае нават думкі, што можна

зробіць інакш (не гледзячы на тое, што выбар Трыстана ўрэшце робіць няшчаснымі ўсіх удзельнікаў любоўнага трохкутніка). “Феадальны парадак быцця не толькі звонку гоніць і праследуе Трыстана, але і дзейнічае ў ім самім, у яго ўласных уяўленнях пра годнасць і абавязак” [2, с. 389].

Людзі, якія вырашалі, што асабістае для іх важней, як паказваюць многія літаратурныя творы, часта асуджаюцца (напрыклад, Федра ў творах Еўрыпіда і Ж. Расіна). Асабістае традыцыйна звязваецца з эгаізмам і сябелюбствам, а значыць гарантуе заплямленае сумленне. Выбар “грамадскага” звычайна прадстаўлены як правільны выбар, бо, па-сутнасці, за гэтым рашэннем стаіць не адзін чалавек, а шмат людзей (суполка, група, нацыя, чалавецтва). Таму такі выбар уяўляецца бяспройгрышным: як бы ні было цяжка, але, выканаўшы свой абавязак, чалавек можа болей не хвалявацца пра згрызоты сумлення і адказнасць (ва ўсялякім выпадку віну за наступствы і кепскі выбар нібыта падзяляе з чалавекам грамадства). Але ці заўсёды “грамадскае” мае перавагу перад асабістым? Ці заўсёды чалавек робіць правільны выбар, кіруючыся меркаваннем іншых людзей (літаральна, думаючы пра тое, як на яго паглядзяць іншыя)? Ці заўжды меркаванне большасці – гэта правільнае меркаванне?

Праблема адказнасці за свой выбар вельмі добра паказана ў апавяданнях М. Гарэцкага “Рускі” і А. Чэхава “Казак”. Сюжэт, сітуацыі ў гэтых творах, на першы погляд, падаюцца зусім рознымі: вайна (у М. Гарэцкага) і мірнае жыццё (у А. Чэхава), розны сацыяльны статус герояў, іх настроі і г.д. Але яднае гэтыя творы той факт, што галоўныя героі мусяць прыняць рашэнне, якое тычыцца жыцця іншага чалавека і за якое яны потым адчуваюць віну да такой ступені, што гэта фактычна становіцца іх ідэяй фікс, ад якой пазбавіцца яны не могуць. Урэшце, іх выбар, іх учынак псуе ім жыццё, робіць іх вар’ятамі.

Герой твора М. Гарэцкага (Рускі) пад уплывам нечакана ўзніклай думкі (“Э, што ж я за ваяка” [3, с. 156].) забівае чалавека. Як пісаў М.І. Мушынскі, “герой апавядання “Рускі” пайшоў на забойства ціхамірнага аўстрыяка праз духоўную і інтэлектуальную нясталасць, праз страх перад начальствам і нежаданне быць заподозраным у баязлівасці” [4, с. 390]. Падобныя матывы прысутнічаюць у творы А. Чэхава. Максім Тарчакоў, герой апавядання “Казак”, безумоўна, нікому ў спіну не страляў і нікога не забіваў, але тое, што ён адмовіўся падзяліцца святочным караваем з хворым і слабым чалавекам, якога ён сустрэў на дарозе, для героя стала раўназначна забойству (тым болей, што герою не ўдалося высветліць далейшы лёс хворага казака, які, магчыма, памёр недзе пад плотам).

Герой М. Гарэцкага спрабуе патлумачыць свой учынак ваеннай неабходнасцю, пра што сведчаць і яго вокліч “Я рускі! Я рускі! Рускі, Рускі!” [3, с. 157]. “Гэтым воклічам хворы хоча далучыць сябе да тых, хто ваюе за Расею-матухну, за “веру, цара і айчыну”, хто бароніць яе інтарэсы. Асабістая, персанальная віна салдата тут як бы падзелена на ўсіх воінаў рускай арміі пароўну. Яна становіцца віной калектыўнай” [4, с. 390]. Герой, такім чынам, шукае не проста апраўданне свайму ўчынку, але і тых, з кім можна падзяліць цяжар адказнасці. Варта згадаць прыведзеныя ў аповесці А. Адамовіча “Карнікі” матэрыялы з допытаў ваенных злачынцаў, якія таксама шукаюць апраўданні сваім дзеянням: “Чаму вы забіваеце дзяцей?” – спыталі ў узятага ў палон на в’етнамскай тэрыторыі камандзіра аддзялення 323-й роты 232-га батальёна 290-й кампучыйскай дывізіі дваццацісямігадовага Оа Транга. “Нам загадваюць знішчаць і дзяцей. Кажуць, што, калі яны вырастуць, яны таксама стануць ворагамі...” [1, с. 442]. Калі ў свядомасці салдата слова “чалавек” замяняецца на слова “вораг”, то ўяўленні пра адносіны да сабе падобнага пачынаюць трансфармавацца: ворага можна катаваць, з яго можна здэкавацца, забіць. У згаданых творах прасочваецца наступная сувязь: ні дзеці, ні аўстрыяк не ўяўлялі сабой небяспеку, але яны былі “ворагамі”. Дзеці – таму, што яны паходзілі з сям’і патэнцыйных ворагаў, аўстрыяк (па-сутнасці, украінец) – таму што аказаўся на чужым баку (магчыма, не жадаючы таго).

Максім Тарчакоў, герой апавядання А. Чэхава, таксама знаходзіць тлумачэнне свайго ўчынку: “Жонка не дае” [5, с. 165]. У дадзеным выпадку гутарка не ідзе пра сквапнасць героя, бо спачатку ён сам хацеў адрэзаць кавалак “паскі” (велікоднага каравага) казаку. Тарчакоў пабаяўся зрабіць нешта не так, як усе, бо ёсць пэўныя правілы, звязаныя са святамі, і дзяліць толькі што асвечаны ў царкве хлеб у дарозе, а не дома, за святочным сталом, не прынята, не прыгожа, не правільна. Жонка Тарчакова з’яўляецца носьбітам пэўных традыцый, ад якіх адступаць нельга. Але

гэта на першы погляд. Тарчакоў і сам разумее, што правільны, якіх прытрымліваецца жонка, наўрад ці маюць нешта агульнае з рэлігіяй: “Я все думаю: а что ежели это бог нас испытать хотел и ангела или святого какого в виде казака нам навстречу послал? Ведь бывает это. Нехорошо, Лизавета, обидели мы человека” [Чэхаў, с. 167]. Герой знаходзіцца ў разгубленасці, бо разумее, што ён зробіў нешта не так. Ён мусіў прыслухацца да меркавання жонкі проста дзеля таго, каб захаваць мір у сям’і, ці для таго, каб не страціць гармонію, якая панавала ў яго душы (ён ехаў з царквы, яму было вельмі добра і камфортна, утульна, яму здавалася, што ўвесь свет радуецца жыццю і ён – шчаслівы чалавек). Сустрэча з хворым казаком парушае светлы настрой героя. І вінаваты тут не сам нямоглы чалавек, а канфліктная сітуацыя, якая паказвае, што ўсё, чым раней захапляўся Тарчакоў і што здавалася яму такім мілым, насамрэч з’яўляецца фікцыяй (асабліва гэта тычыцца яго сямейнага шчасця).

У М. Гарэцкага Рускі таксама жыве сваімі маленькімі радасцямі, знаходзіць задавальненне ў бадзянні па пустых хатах у пошуках спажывы, але сустрэча з аўстрыякам поўнаасцю змяняе яго погляд на жыццё. Пасля забойства наступае расчараванне ва ўсім, што цікавіла яго раней.

Адначым той факт, што перажыванні абодвух герояў нікім не ўспрымаюцца ўсур’ёз. Абмежаваная жонка Тарчакова проста не разумее, чаму яе муж не можа забыць казака, ёй здаецца, што здарэнне ў дарозе зусім не вартае ўвагі. Рускага з апавядання М. Гарэцкага адны лічаць вар’ятам, другія – недарэкам, а трэція – сімулянтам (фактычна яму ніхто не верыць). Сапраўды, на першы погляд здаецца, нічога звышнатуральнага не адбылося: Рускі забіў ворага (што з’яўляецца звычайнай справай ва ўмовах вайны), Тарчакоў не падзяліўся хлебам (на гэта ён меў права, тым болей, што яму не дазволіла жонка). Аднаго апраўдвае ваеннае становішча, іншага – сямейнае. Чаму ж героі так блізка да сэрца ўспрымаюць гэтыя эпізоды з жыцця? Гэта звязана менавіта з іх свабодным выбарам, які яны не могуць змяніць і за які толькі яны самі мусяць адказваць. Тарчакоў можа вінаваціць жонку, Рускі – вайну, але гэта не можа апраўдаць іх, і яны гэта разумеюць. Героі знаходзяць адзінае выйсце: пакараць сябе. Рускі прыносіць у ахвяру сваё здароўе (і фізічнае, і душэўнае): “Толькі чалавек з гэтага часу перамяніўся. Быў дужа маркотны, кінуў брадзіць па дварах і бульбоўніках, упадабаў ляжаць на зямлі з раскінутымі нагамі і рукамі... Урэшце зазьябіў сабе грудзі...” [Гарэцкі, с. 157]. Герой А. Чэхава ахвяруе маёмасцю, сям’ёй і душэўным спакоем: “Лошади, коровы, овцы и улыи мало-помалу, друг за дружкой стали исчезать со двора, долги росли, жена становилась постылой... Все эти напасти, как говорил Максим, произошли оттого, что у него злая, глупая жена, что бог прогневался на него и на жену... за больного казака. Он всё чаще и чаще напивался” [Чэхаў, с. 168]. Можа быць, калі б герояў пакаралі вышэйшыя сілы ці людзі, то героі не адчувалі б дакораў сумлення, але з пункту погляду людзей (ва ўсялякім выпадку акружэння герояў) іх дзеянні не з’яўляюцца злачынствам.

Аб’ядноўвае творы М. Гарэцкага і А. Чэхава і матыў крыўды. Тарчакоў не раз паўтарае словы, у якіх гучыць раскаянне, пра тое, што ён (зрэшты, ён кажа “мы”, бо вельмі хоча падзяліць віну са сваёй жонкай) пакрыўдзіў казака: “Нехорошо, Лизавета, обидели мы человека!” [5, с. 167]. Праблема не толькі ў тым, што ён зробіў не па-хрысціянску, але і ў тым, што абышоўся з казаком не па чалавечы: не падтрымаў, не накарміў, не абгрэў няшчаснага, якому не пашанцавала захварэць у дарозе. У апавяданні “Рускі” “безнадзейная крыўда” [3, с. 156] чулася ў апошніх словах аўстрыяка “Шчо ж цій москаль наробыв... Зостанэцца моя жынка і діты” [3, с. 156]. Рускі зробіў так, як належыць салдату (забіў ворага), але не як чалавеку (толькі што ён і аўстрыяк па-сяброўску падзялілі гарэлку і сціплюю ежу).

Фіналы твораў таксама маюць пэўнае падабенства: адчуванне віны становіцца для герояў М. Гарэцкага і А. Чэхава неад’емнай часткай жыцця, па-сутнасці, толькі гэта і застаецца ім у жыцці – кожны дзень па-новаму перажываць боль ад незваротнасці выбару. Думкі герояў фіксуюцца на тым моманце, калі было прынята няправільнае рашэнне, а іх жыццё ператвараецца ў замкнёнае кола. Герой М. Гарэцкага бясконца выкрыквае: “Я рускі!”. Максім Тарчакоў бясконца шукае казака, каб выправіць сваю памылку.

У творах “Казак” і “Рускі” аўтары найперш звяртаюцца да пытанняў адказнасці чалавека за аднойчы прынятае рашэнне, цяжару чалавечага быцця, якое непазбежна звязана з выбарам (па-сутнасці, тут разглядаюцца праблемы, якія закраналі ў сваіх працах экзістэнцыялісты).

ЛІТАРАТУРА:

1. Адамович А. Хатынская повесть. Каратели: Повести / Алесь Адамович. – Минск: Маст. літ., 2004. – 446 с.
2. Боров, Ю.Б. Рыцарский романтизм // Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов / Ю.Б. Боров. – М., 2003. – С. 387–391.
3. Гарэцкі М. Збор твораў у чатырох тамах / М. Гарэцкі.– Минск: Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1. Апавяданні (1913 – 1930). – 446 с.
4. Мушынскі М.І. Максім Гарэцкі / М.І. Мушынскі // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: У 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Минск: Беларуская навука, 1999. – Т. 1. 1901–1920. – С. 381 – 426.
5. Чехов, А.П. Полное собрание сочинений и писем в тридцати томах. Сочинения в восемнадцати томах // А.П. Чехов. – Москва: Издательство «Наука», 1976. – Т. 6. Сочинения. 1887. – 735 с.

В.М. Губская (Мінск)

РАМАН МАКСІМА ГАРЭЦКАГА “ВІЛЕНСКІЯ КАМУНАРЫ”: ПРЫХАВАНАЯ ПРАЎДА І ВІДАВОЧНАЯ РЭАЛЬНАСЦЬ

“Пісьменнікі абжываюць уласныя ўладанні: спадчыннікі старажытных земляробаў, яны ўспахваюць глебу мовы, рыюць студні, узводзяць дамы; насупраць, чытачы – гэта падарожнікі; яны вандруюць па чужых землях, браканьернічаюць на палях, напісаных не імі, прыпісваюць не пакаранні, а літасці егіпецкія і атрымліваюць асалоду ад іх. Пісьмо назапашвае, складзіруе, супрацівіцца часу, прызвычайваецца да прасторы, і нарошчвае вытворчасць самога сябе, рашуча пашырае ўласнае аднаўленне. Чытанне з часам зношваецца (забываючы пра сябе, мы забываем і прачытанае), яно не захоўвае таго, што мае, і, дасягнуўшы новых мясцін, зноў пазнае ў іх страчаны рай», – так метафарычна французскі гісторык і культуролаг Мішэль дэ Серто пазначыў розніцу паміж чытачом і пісьменнікам (цыт. па: [4, с. 125]).

Насамрэч так і ёсць. Хто ведае, што хацеў сказаць пісьменнік (менавіта пісьменнік, а не аўтар), працуючы над сваім мастацкім творам? Ці разважаў ён над вобразам чытача? Ці важна было творцу, як зразумеюць і ўспрымуць напісанае ім нашчадкі? На гэтыя пытанні рэдка можна даць адназначны адказ, менавіта таму вывучэнне дыялогу “аўтар – чытач” у змене гістарычных эпох – першае, да чаго звяртаюцца сучасныя даследчыкі-літаратуразнаўцы пры аналізе мастацкага тэксту.

Пытанне рэцэпцыі мастацкага твора ў кантэксце новага часу дае нам магчымасць прасачыць, як працуе “аўтарская ідэя” пры змене гістарычных эпох; ці ўплывае на трактоўку літаратурнага твора сацыякультурны кантэкст, ці (калі карыстацца катэгорыямі В. Шміда, кіраўніка Гамбургскага цэнтра па нараталогіі [5]) адзначаецца наяўнасць “унутранага дыялогу” паміж абстрактным аўтарам (“вобразам стваральніка твора, увасобленага ў яго творчых актах”) і абстрактным чытачом (“вобразам ідэальнага рэцыпіента, які асэнсоўвае твор ідэальным чынам з пазіцыі яго фактуры і прымае тую сэнсавую пазіцыю, якая нам падыходзіць”).

Аб’ектам увагі даследчыка, такім чынам, становіцца аповедная структура рамана, звязаная з наяўнасцю ў тэксце голасу апасродкаванай інстанцыі, якую называюць апавядальнікам ці наратарам. Сутнасць аповеду зводзіцца да пераламлення рэчаіснасці праз прызму ўспрыняцця наратара. Задача ж даследчыка, ідэальнага рэцыпіента (хочацца на гэта спадзявацца), раскрыць тыя таямніцы, што прыхвааў пісьменнік-дэміург праз свайго пасярэдніка-апавядальніка ў мастацкім творы.

Для вырашэння такой задачы возьмем, напрыклад, раман М. Гарэцкага “Віленскія камунары” (1931–1932) – твор агульнавядомы, дастаткова даследаваны і пры гэтым усё роўна не да канца разгаданы. Перш за ўсё варта адзначыць, як успрымаўся твор літаратурнай крытыкай савецкай пары, так бы мовіць, прадэманстраваць “гістарычны дыялог”, які не толькі дазволіць зразумець эвалюцыю думкі ў дачыненні да трактоўкі рамана “Віленскія камунары”, але і дасць магчымасць вызначыць “інтэрпрэтацыйныя вузлы” твора (“вузлы” жанру, тэматыкі, канфлікту, акта аповеду), успрыняцце якіх відазмяняецца ў працэсе змены культурна-гістарычных эпох.

Так, пэўны час было прынята лічыць, што адлюстраванне рэвалюцыйных падзей і станаўленне большавіцкай улады ў заходняй частцы Беларусі – вядучая тэма твора «Віленскія